

10. Франко І. Захарь Беркуть. Образъ громадского жита карпатской Руси въ XIII вѣцѣ. – Львів: Накладомъ редакциі “Зорі”, 1883.
11. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка // Твори: В 20 томах. – К., 1955. – Т. VI.
12. Франко І. “Дух, наука, думка, воля...” // Дзвін, 2006. – № 8.
13. Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя карпатської Руси в XIII віці. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1902.
14. Франко І. З вершин і низин. – Львів, 1893.
15. Франко І. Літературна мова і діалекти // Твори: В 20 томах. – К., 1955. – Т. VII.
16. Франко І. Передмова. Лис Микита. – Львів, 1896.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – К., 2003.

Олена Труш (Львів)

Особливості синтаксису складного речення в науковому мовленні Івана Франка

З-поміж проблем, які ставлять перед собою дослідники історії української літературної мови, актуальним залишається вивчення процесу формування й розвитку її функціональних стилів. Донедавна увагу лінгвістів привертала мова переважно художніх творів, і тільки останнім часом об'єктом аналізу стають й інші стилі мови, зокрема науковий. У мовознавстві поширена думка, що науковий стиль української мови почав формуватися тільки на початку ХХ ст. При цьому випускають з уваги наукові праці П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова на Наддніпрянщині; активну діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Львові, функціонування наукових видань: “Записок НТШ”, “Літературно-наукового вісника”, які відіграли неабияку роль у розбудові української наукової мови; а також науковий доробок І. Франка, який суттєво розширив функціональні межі української літературної мови у другій половині ХІХ ст. й заклав основи українського наукового мовлення.

Друга половина ХХ ст. характеризується значною увагою дослідників діяльності І. Франка як мовознавця в таких аспектах: з'ясування ролі митця у витворенні єдиної літературної мови для цілої України, участь І. Франка в мовних дискусіях другої половини ХІХ ст., погляди письменника на діалектну базу літературної мови, питання про принципи правопису, авторське редагування художнього тексту, аналіз мовлення персонажів, Франкове зацікавлення давніми пам'ятками української мови та ономастикою, його практика перекладу, аналіз мовної особистості Каменяра крізь призму комунікативної парадигми, його комунікативної поведінки, концептуальні засади Франкової риторики, питання соціолінгвістики у доробку І. Франка, символіка кольороназв у художньому тексті, поетика наукового тексту, сутність і мовні механізми Франкового текстотворення, витворення та застосування наукової

термінології тощо. Ці розвідки здебільшого аналізують діяльність І. Франка у вирішенні актуальних мовознавчих проблем та мовні особливості його художнього стилю, а що стосується наукового стилю, у своїх студіях мовознавці звертали увагу переважно на царину лексики – наукову термінологію, у той час як інші риси стилю, зокрема синтаксичні, досліджені мало.

Синтаксис письменника – це фрагмент загальної синтаксичної структури наукового мовлення другої половини ХІХ ст. Як зазначив Ф. Жилко, “мова тодішніх писань галицьких публіцистів і учених синтаксичними структурами, як правило, була далекою від народної, від синтаксису загальнонародної української літературної мови, що утворювалась на основі середньонадніпрянських говорів. У їх мові було багато латинських і польських синтаксичних конструкцій” [2: 23–24]. Про стан мови наукової літератури, преси і публіцистики писав П. Плющ: “...була дуже штучна, часто насичена невдалими термінами, полонізмами (лексичними і граматичними) і вражала важкою синтаксичною будовою, часто на німецький лад” [6: 263]. Водночас М. Жовтобрюх висловив аналогічну думку про наявність діалектних форм, побудову синтаксичних конструкцій під впливом інших мов, “траплялися... властиві розмовно-побутовому стилеві, а також логічно не вмотивовані синтаксичні структури...” [3: 6]. І. Нечуй-Левицький роздумував про синтетично-штучний характер тогочасної літературної мови, що розвивалася під усілякими впливами: “Для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом” [8: 29]. Ще у граматиці І. Могилиницького “за нормативні визнавалися і деякі вузькодіалектні синтаксичні конструкції” [5: 70].

Щодо Франкового синтаксису, то Ф. Жилко зазначив: “Розмовні, оповідні синтаксичні структури він переносить у мову своїх публіцистичних і наукових праць, ускладнюючи їх будову за зразками синтаксичних структур високорозвинених літературних мов” [2: 24]. “У мові наукових і публіцистичних творів І. Франка діалектних рис майже немає” [4: 14]. Хоча про синтаксис першої повісті “Петрії й Довбушуки” З. Франко пише так: “Синтаксис авторської мови в повісті також відповідав тодішнім естетичним вимогам – гіпертрофії фрази, надмірному на низуванню паратактичних і гіпотактичних конструкцій... Ускладненням, але не бездоганним з погляду стрункості і ясності синтаксисом позначена авторська мова майже всієї повісті” [7: 479].

У мовознавчій літературі питанням синтаксичної організації художнього тексту І. Франка присвячена докторська дисертація та низка статей І. Петличного, у яких автор подав ґрунтовний аналіз структурної та стилістичної характеристики простого речення, зокрема синтаксису відмінків, вставних і вставлених конструкцій, різних видів односкладних структур, а також тільки кількісні підрахунки вживання складнопідрядних, складносурядних та складних речень із сурядністю і підрядністю. Окрім цього, синтаксичні особливості художньої прози І. Франка розглядав І. Чередниченко; лолинських оповідань та поетичних творів – О. Дем’яненко.

Ці дослідження синтаксичної організації Франкового тексту, здебільшого художнього, не можуть дати повного уявлення про вагомий внесок Каменяра в роз-

будову синтаксису української мови і, зокрема, наукового стилю. Однак не менший інтерес для дослідника становить синтаксична побудова наукового тексту І. Франка, оскільки “чіткість і логічна послідовність забезпечуються відповідними синтаксичними конструкціями, рядами складнопідрядних і складносурядних речень, що дають необмежений простір для міркувань, розвитку думки” [1: 29].

Складні елементарні речення становлять 46 % з усіх складних конструкцій, зафіксованих у науковому мовленні І. Франка, з них – 35,3 % (складнопідрядні), 6,5 % (складносурядні) та 4,2 % (безсполучникові). Така частота вживання складних речень властива й науковому стилю сучасної української мови.

Найчастіше І. Франко використовував підрядні означальні частини (47,3 %), які переважно приєднуються за допомогою сполучних слів **що** (36,9 %), **який** (30,3 %), що простежуємо й у синтаксисі сучасного наукового мовлення. Водночас ознакою Франкового мовного стилю є часте вживання сполучного слова **котрий** (21,9 %) у відносному значенні (на противагу сучасному – розподільно-числовому), що властиво західноукраїнському варіантові літературної мови. Щоправда, при перевиданні наукових праць письменник їх на замінює на нормативні – **який, що**. Порушенням мовної норми є вживання в ролі корелятивів вказівних займенників **сей, отсей** як діалектних варіантів займенника **цей**. Окремі конструкції з підрядними означальними набувають обставинних значенневих відтінків при використанні сполучних слів **де, куди, відки, коли** та сполучників **як, щоб, щоби, аби, чи**. Підрядна означальна частина розміщена зазвичай в постпозиції, рідше – в інтерпозиції, як і в сучасній мові, хоча зрідка означувані слова головного речення ускладнюються відокремленими членами речення, внаслідок чого порушується прозорість побудови.

Дещо рідше І. Франко вживав підрядні з’ясувальні речення (24 %), які залежать здебільшого від дієслів різної семантики в головній частині (виділено всього 5 семантичних груп). Це переважно дієслова нормативні й у сучасному науковому стилі, хоча трапляються й рідковживані та діалектні форми (**твердити, оповідати, завважити, зазначувати, тямити, почувати, лучатися, підносити** (у значенні “*приділяти уваги більше, ніж треба; вихвалити*”). Характерною рисою мовної манери І. Франка є функціонування корелята **се**, частіше ніж **те**. Простежуємо закономірність уживання **се** в постпозиційній головній частині, **те** – у препозиційній. Підрядне з’ясувальне речення приєднується до головного переважно за допомогою сполучника **що** (77,3 %), основного засобу зв’язку сучасної мови. Решта сполучних засобів спорадично поєднують предикативні частини.

10,2 % з усіх підрядних речень становлять обставинні частини мети. Особливістю Франкового наукового мовлення є перевага сполучника **аби** (83,4 %) над **щоб, щоби, для того щоб**, що є ненормативним для сучасного наукового стилю. Така частота вживання сполучника **аби** підтверджується картами діалектних атласів української мови.

Інші різновиди підрядних частин порівняно нечасто функціонують у науковому мовленні І. Франка. Зрідка письменник уживає діалектні сполучники (**позаяк**,

хоть (хотя), кілька то, тільки що, якщо, буцімто, скоро), при повторному виданні своїх праць їх замінює на нормативні. Виявлено поодинокі випадки використання сполучників у невластивому для них значенні: **нехай, де** – у підрядних реченнях умови. При поєднанні сполучників із частками **ану ж, ж, аж** конструкції набувають експресивного забарвлення, що не допустимо для наукового стилю.

З-поміж усіх різновидів складносурядних речень, які функціонують у науковому стилі, найчастіше вживаними є зіставно-протиставні конструкції, що пояснюється найтіснішим зв'язком між структурними частинами порівняно з іншими групами речень. Сміслові відношення між предикативними частинами складносурядних речень І. Франка актуальні і на синхронному зрізі – для сучасної наукової мови. З метою досягнення однозначності у визначенні смислових відношень та уточнення значеннєвих відтінків тих чи інших відношень І. Франко поєднує сполучники з прислівниками, частками або іншими сполуками. Зрідка письменник використовує не нормативні для сучасної мови сполучники та сполучникові поєднання (**ба, а преці, но, і лишень, і відси, а тогди** та ін.), що надає тексту певної емоційності.

Із двокomпонентних безсполучникових конструкцій найбільш уживані речення із різнотипними предикативними частинами, між якими здебільшого встановлюються пояснювальні та причиново-наслідкові смислові відношення, що зумовлено змістовим наповненням наукових статей І. Франка. У межах конструкцій із пояснювальними відношеннями найчастіше вживаються речення з уточнюючою частиною, рідше з коментуючою. Дієслова-присудки структур із причиново-наслідковими відношеннями зазвичай виражені формою минулого часу (перша складова частина) та теперішнього (друга).

Для безсполучникових конструкцій з однотипними частинами характерним є паралелізм побудови: збіг видо-часової характеристики дієслів присудків (теперішній, минулий час недоконаного виду – одночасність, зіставлення; минулий час доконаного виду – послідовність), схоже розміщення головних і другорядних членів обох предикативних частин. Значеннєві відношення увиразнюються за наявності спільної обставини місця (одночасність), корелятивних пар (одночасність, зіставлення), вставних слів (протиставлення).

Усі складні неелементарні речення, які функціонують у науковому мовленні І. Франка, побудовані за трьома моделями з одним типом зв'язку (72,5 %) та чотирма – з різними видами зв'язку (27,5 %).

Найпоширеніші в науковому мовленні І. Франка складнопідрядні багатомкомпонентні конструкції (49,3 %), що зумовлено специфікою наукового стилю. Із них найпродуктивнішими є речення із двоступеневою та триступеневою підрядністю, найдовшою є шестикомпонентна конструкція. Підрядні частини послідовно розміщуються після головної, рідше – у препозиції, ще рідше – розривають головне речення. Щодо сполучних засобів між частинами, то переважають “сполучниково-сполучнослівні” конструкції або речення з різними сполучниками, поодинокі випадки вживання однакових сполучників або сполучних слів при підрядних ком-

понентах. Проведений аналіз засвідчує домінування означальних та з'ясувальних підрядних частин на різних рівнях членування. З усіх комбінацій переважають з'ясувальні – означальні.

Щодо конструкцій із супідрядністю, то варто зауважити, що речення з неоднорідною супідрядністю частіше функціонують у науковому мовленні І. Франка (19,3 %), що підпорядковано чіткості й логічності викладу. Здебільшого це трикомпонентні конструкції, спорадично трапляються й чотири- – шестикомпонентні. Щодо розміщення складових частин, то переважно одна підрядна розриває головну, інша розміщується в постпозиції. Рідше І. Франко вживає речення з “обрамлюючою” структурою. За синтаксичною залежністю підрядних компонентів від головного виокремили три різновиди: “різночленна” (домінує), “приодночленна” (поодинокі) та “комбінована”. Зовнішніми найчастіше є обставинні підрядні, внутрішніми – означальні та з'ясувальні.

З-поміж речень з однорідною супідрядністю переважають трикомпонентні та чотирикомпонентні конструкції, спорадично трапляються п'яти-, шестикомпонентні. Від головної частини зазвичай залежать кілька з'ясувальних (49,4 %) або означальних (37,4 %) частин. Підрядні компоненти приєднуються до головного як за допомогою сполучників (44,7 %), так і сполучних слів (44,7 %). Простежимо помітну перевагу вживання сполучника **що** та сполучних слів: **який, що, котрий**, функціонування речень із різними сполучниками або сполучними словами – поодинокі. Окрему групу становлять конструкції, у яких між підрядними частинами упущені підрядні сполучні засоби або наявні сурядні сполучники, внаслідок чого на підрядні відношення нашаровуються сурядні (здебільшого – єднальні).

Складнопідрядні багатоконпонентні речення реалізуються в шести моделях, кожна з яких має свої структурні схеми, залежно від кількості компонентів. В основному І. Франко вживає моделі, у яких домінує зв'язок неоднорідної або однорідної супідрядності, на інших рівнях членування – послідовна підрядність, рідковживані конструкції з подвійною супідрядністю.

Складні безсполучникові багатоконпонентні речення не є характерними для Франкового наукового мовлення (усього 2,6 %), але вони різноманітні щодо їх структури і семантики. Мінімальна кількість предикативних частин у конструкціях цього типу – три, максимальна – вісім компонентів. Це здебільшого речення з однорідною й неоднорідною безсполучниковістю, які реалізуються у трьох структурних схемах: 1) просте + безсполучникове: на зовнішньому рівні переважно пояснювальні або рідше детермінантні смислові відношення, на внутрішньому – значенням одночасності, послідовності подій або зіставлення; 2) декілька простих + безсполучникове (може бути або двокомпонентним, або трикомпонентним); 3) безсполучникове + безсполучникове: здебільшого два двокомпонентні речення із дзеркальною побудовою. Виявлено одну конструкцію із трьома рівнями членування. Значно рідше І. Франко вживає речення з однорідною безсполучниковістю. Для речень зі значенням одночасності характерна наявність спільного члена для кількох

предикативних частин, у ролі якого виступають обставина місця, додаток тощо. Видо-часова характеристика дієслів-присудків у безсполучникових реченнях теж збігається. Подібно до складносурядних, транспозиція можлива тільки у реченнях зі значенням одночасності. Для конструкцій із неоднорідною безсполучниковістю характерними є детермінантні або пояснювальні відношення (з уточнюючою та доповнюючою частинами).

Складносурядні багатокомпонентні структури рідковживані в науковому мовленні (0,6 %). У працях І. Франка трапляються такі, у яких поєднуються або декілька простих, або декілька простих і складносурядне, або два складносурядних речення з різними відношеннями на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування.

Отож, аналіз синтаксичної структури складних конструкцій, зафіксованих у науковому мовленні І. Франка, дає змогу простежити особливості синтаксису автора, характерні і для наукового стилю сучасної української мови. Письменник своєю мовною практикою, працюючи над структурою й змістом кожного речення, збагачував українську мову різноманітними складними конструкціями від простих до найскладніших, відтворюючи усі особливості української мови. Окрім цього, І. Франко не залишав без уваги й свої попередні праці: він змінював структуру речень та виправляв ті діалектні риси, які не були властиві тогочасній літературній мові.

Література:

1. Єрмоленко С., Колесник Г., Ленець К. та ін. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К., 1977.
2. Жилко Ф. Роль Івана Франка в історії української літературної мови // Українська мова в школі. – 1956. – № 3.
3. Жовтобрюх М. Науковий стиль української мови // Мовознавство. – 1968. – № 1.
4. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах Івана Франка // Мовознавство. – 2003. – № 1.
5. Москаленко А. Нормалізація української літературної мови. – Одеса, 1974.
6. Плющ П. Історія української літературної мови. – К., 1971.
7. Франко З. Мова творів І. Франка // Курс історії української літературної мови: В 2 томах / За ред. І. Білодіда. – К., 1958. – Т. 1.
8. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – К., 2003.